

розширює межі застосування різноманітних методів впливу на людину та суспільство загалом.

Література:

1. Корнєв М.Н., Коваленко А.Б. Соціальна психологія. – К., 1985.
2. Сидоренко Е.В. Личностное влияние и противостояние чуждому влиянию//Психология влияния. – СПб., 2000.
3. Кабаченко Т. Методы психологического воздействия. – М., 2000.
4. Яценко Е. Види і методи психологічного впливу на особистість// Зб. мат. – Тернопіль, 2003.
5. Крысько В.Г. Секреты психологической войны (цели, задачи, методы, опыт). – Минск, 1999.
6. Чалдини Г. Психология влияния. – СПб., 2000.
7. Доценко Е.Л. Психология манипуляции: феномены, механизмы и защита. – М., 2000.
8. Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс //Вопросы философии, 1989. - №3.
9. Choukas M. Propaganda Comes of Age. - Washington, 1975.

Пояркова Тетяна Костянтинівна,
докторант кафедри політичних наук
НПУ імені М.П.Драгоманова

УДК 328.161.2.005

КРИЗОВИЙ СИНДРОМ ЯК МУЛЬТИКРИЗОВЕ ЯВИЩЕ

У статті розглядається явище ураження політичної системи декількома кризами. Аналізуються особливості поняття «кризовий синдром» як певної послідовності криз, що супроводжують модернізаційний процес. Досліджуються мені відомі підходи до трактування сукупних послідовностей криз індустріальної та постіндустріальної фази розвитку. Вирішується питання про плюси та мінуси того або іншого підходу до кризового синдрому.

Ключові слова: кризовий синдром, модернізаційна теорія, індустріальне суспільство, постіндустріальна фаза.

В статье рассматривается явление поражения политической системы несколькими кризисами. Анализируются особенности понятия «кризисный синдром» как определенной последовательности кризисов, сопровождающих модернизационный процесс. Исследуются менее известные подходы к трактовке совокупных последовательностей кризисов индустриальной и постиндустриальной фаз развития. Решается вопрос о плюсах и минусах этих подходов к кризисному синдрому.

Ключевые слова: кризисный синдром, модернизационная теория, индустриальное общество, постиндустриальная фаза.

The phenomenon of defeat of the political system by several a little crises is examined consider in the article. The features of concept notion «Crisis syndrome» are analyzed assaid as to the definite definite sequence of crises, which accompany the modernization process Carbro. The less known approaches to the combined joint sequences of crises of industrial and postindustrial phases of development are probed explore . The problem concerning pluses and minuses of these approaches to crisis syndrome are solved.

Keywords: crisis syndrome, modernization theory, industrial society, postindustrial phase.

Для сучасності стала звичайною констатація того, що та або інша політична система переживає декілька криз одночасно. На противагу цьому політична наука має напрочуд

обмежений арсенал для дослідження множинних кризових уражень політичної системи. Виняток становить «кризовий синдром» модернізації.

Народження поняття «кризовий синдром» прийнято пов'язувати з працею колективу авторів (Дж. Коулмен, Дж. Лаполломба, Л. Пай, С. Верба, М. Вейн) «Crisis and Sequences in Political Development» (1971 р.) під редакцією Л. Біндера [8]. Загальновизнаним є зведення уявлення про кризовий синдром до певної послідовності криз, що супроводжують модернізаційний процес. Якнайчастіше вказують на п'ять криз – ідентичності, легітимності, проникнення, участі та розподілу (іноді зосереджують увагу на трьох – легітимності, участі та кризи врегулювання конфліктів, використовують і схему із шістьох криз – проникнення, інтеграції, участі, ідентичності, легітимності, розподілу).

Поняття «кризовий синдром» має досить непросту наукову долю. Так, з одного боку – сорокарічна практика використання кризової схеми для аналізу особливостей переходів від традиційного до індустріального суспільства, ролі політичної еліти в «модернізації навздогін», аналізу етнополітичних загроз модернізаційним проектам, проблем адаптації нових цінностей до традиційних тощо [1; 7; 9; 11; 12].

З іншого боку – нищівна критика, започаткована одним з авторів твору «Crisis and Sequences in Political Development» С. Вербою. На його думку, запропонована концепція криз та подолання їх наслідків мала суттєву ваду, а саме – принципову неможливість відокремити причини криз від їх наслідків [13, с. 297]. Потрібно вказати на те, що сумніви стосовно доцільності використання поняття «кризовий синдром» не вщухли і до сьогодні [3].

Упереджене ставлення до кризового синдрому як схеми послідовності криз було похідним від особливостей самої теорії модернізації. На думку П. Штомпки, слабким місцем згаданої теорії є переконання в тому, що зміни: 1) однолінійні (тому менш розвинені країни повинні пройти той самий шлях, яким йдуть передові держави); 2) незворотні (неминуче ведуть процес розвитку до певного фіналу – модернізації); 3) мають поступовий, накопичувальний і мирний характер; 4) обов'язкові послідовні стадії, жодна з яких не може бути пропущена (наприклад, «традиційна – перехідна – сучасна»); 5) викликані ендогенними, іманентними причинами; 6) ведуть до прогресу, а модернізація несе загальне поліпшення соціального життя і умов людського існування [6, с.170-171, 172].

Саме цей фактор, на нашу думку, актуалізує необхідність пошуку таких теоретичних підстав для дослідження мультикризових явищ, які б були не тільки альтернативними вказаному підходу, а й дозволяли більш повно їх осмислювати.

В цьому контексті доречним є звернення до робіт Ю. Хабермаса. Так, у праці «Legitimation Crisis» (1973 р.) можна знайти відголос дискусій на тему долі кризового синдрому, де одним із завдань було спростування того, що кризи в модернізації не мають ні початку, ні кінця. Альтернативно пропонувалося виокремлювати кризи як об'єктивне явище й розрізнявати їх причини та наслідки. У роботі зазначалося, що дослідження модернізаційних перманентних криз має охоплювати зв'язок між системною інтеграцією і соціальною інтеграцією (де соціальна інтеграція проявляється в системі установ, пов'язаних спільними темами, а соціальні системи розглядаються як символічно структуровані життєві світи) [10, с. 4, 5].

У цих рамках кризовий процес набуває вигляду поступового наростання певних взаємозумовлених симптомів і є, власне, перманентним станом, де одна криза спричиняє іншу. Сутність кризового синдрому розкривається через вказівку на принципову відмінність природи криз традиційного та індустріального суспільства. У традиційних суспільствах кризи генеруються протиріччями між переконливістю заявлених системою норм і легітимністю, яка не може виправдати експлуатацію, класову структуру, привілеї, приватне привласнення соціально виробленого багатства.

У критичних ситуаціях традиційні суспільства розширюють контроль засобами експлуатації, фізичної сили, мобілізації, єднання. Тому кризи, як правило, є результатом проблем, що роблять необхідним зміцнення системи та здійснення репресивних заходів. Унаслідок такого «лікування» керівництво, у свою чергу, втрачає легітимність, а репресії

можуть довести до загострення класової боротьби. Такий стан суспільства остаточно загрожує соціальній інтеграції і може спричинити пошук нових підстав легітимності державного устрою.

Як видно, у традиційних суспільствах кризи з'являються лише тоді, коли проблеми не можуть бути вирішені в межах політичного простору, який є обмеженим принципом організації і тому виробляє небезпеки для системної інтеграції, що загрожують ідентичності суспільства.

На відміну від традиційного, в індустріальних ліберальних суспільствах кризи перетворюються на невід'ємну рису, оскільки існування капіталізму і демократії вимагає двох протилежних принципів соціальної інтеграції. Так, існування демократії вимагає збереження цілісності життєвого світу. В той самий час обмеження, що захищають «життєвий світ», а також вимоги легітиматії, пов'язані з діями адміністративної системи, не повинні, по можливості, зачіпати рушійного механізму господарської системи, а саме – суспільного характеру виробництва та приватного привласнення надлишку.

На думку Ю. Хабермаса, модернізація взагалі є процесом, пов'язаним із кризами, які самі перетворилися в ньому на звичайне явище, оскільки він прискорює розвиток мобільного громадянського суспільства та капіталістичної системи господарювання [5, с. 59]. Найсильнішим катализатором кризовості модернізаційного процесу є те, що «народ, від якого повинна походити державно-організована влада, не є суб'єктом, наділеним волею та свідомістю» [5, с. 65]. Системна специфіка ринку та адміністративної влади надає імперативам диференційованих економічних та управлінських структур переваг над політичною самоорганізацією суспільства.

Взагалі, розуміння того, що індустріальний спосіб виробництва несе в собі потенційні загрози, які катализують кризи, з'явилося раніше, ніж поняття «кризовий синдром». Дж. Гелбрейт у роботі «Нове індустріальне суспільство» (1967 р.) відкрито писав про те, що панегірики досягнень капіталізму не враховують: по-перше, змін сутності держави, по-друге – набуття нового змісту політичною діяльністю, а по-третє – втрату суверенності особистості.

Зміну ролі держави Дж. Гелбрейт пов'язував із тим, що фактором виживання стала залежність індустріальної системи від «навіювання відповідних уявлень про стан, перспективи та завдання держави або загрози» [2, с. 464]. Те, що індустріальна система здатна отримати реакцію, що відповідає її потребам, перетворило державу на інструмент ведення бізнесу. Отже, держава регулює сукупний попит на продукти індустріальної системи, що і стає невід'ємною умовою її панування [2, с. 421, 423, 422]. Водночас на роль держави впливає залежність індустріальної системи від кваліфікованих кадрів, основним замовником яких виступає та сама держава.

Таким чином, кризи індустріальної доби спричиняються нестійкістю відносин між державою та підприємницькою корпорацією, закладених необхідністю балансування для того, щоб оминати панування держави над корпорацією або бізнесу над державою. Для подолання проблем необхідними є: 1) чітке розуміння дійсності та критичне ставлення до неї для забезпечення систематичної критичної перевірки переконань, що навіюються індустріальною системою; 2) політичний плюралізм, який забезпечує можливість захищати ідеї та прагнення тих, хто критикує [2, с. 524].

Ще одним чинником генерування криз виступає факт зміни сутності політичної активності. Це пов'язується Дж. Гелбрейтом із перевагою колегіальних відносин в індустріальну добу. Дійсно, вплив корпорацій як основних виробників індустріальної доби на соціум є фатальним: втрачається індивідуальна сила, необхідна для якісної політичної боротьби. Водночас кризовість додається через тотальну здатність індустріальної системи навіювати уявлення про існування непримиренного конфлікту для виправдання власного існування [2, с. 470]. Ще одна кризогенна складова є похідною від вказаного вище – втрата суверенності особистості через збільшення ваги політичного та рекламного навіювання [2, с. 458].

Ця тема знайшла продовження у сучасних дослідженнях множинних кризових станів. Найбільшою системністю відзначається підхід С. Переслегіна (праця «Небезпечна бритва Оккама», 2011), де виміром аналізу слугує поняття «фаза розвитку», що характеризується типами діяльності, панівними соціальними інститутами, енергіями, що використовуються, швидкістю, демографічною динамікою, відносинами між соціосистемою та навколишніми екосистемами [4, с. 270].

Моделі фазових криз спираються на уявлення про соціосистему як форму існування, що визначається як економічна система, здатна до переробки інформації в інші форми ресурсів. Соціосистема відтворює чотири базових процеси – такі, як «освіта», «пізнання», «управління», «виробництво». Цим базовим принципам відповідають ілюзорні. Якщо базові принципи підтримуються будь-якою соціосистемою на будь-якій стадії свого існування, то ілюзорні залежать від цієї стадії. Соціосистемні кризи проходять такі етапи: 1) зростання суспільних протиріч; 2) суверенізація системи (окремі підсистеми припиняють поводитися як частина цілого, виникає конфлікт інтересів між підсистемами, суспільна ефективність падає); 3) поява реліктів (ознак та відносин, притаманних для попередньої стадії розвитку суспільства); 4) спрощення з падінням різноманітності; 5) маргіналізація системи (руйнація найвищих, управлінських рівнів, вихід на управлінські ланки соціосистеми, які були раніше пригніченими та маргінальними); 6) у випадку подолання кризи розпочинається ускладнення системи [4, с. 274].

С. Переслегін вказує на характерні риси фазових криз, які називає індикаторами. Так, фазова криза виникає тільки тоді, коли простір екстенсивного розвитку вичерпано, а світ-економіка є глобалізованою (фазовій кризі передують перехід межі у вигляді поширення глобалізації, яка повинна охопити всю територію і сприйматися як прагматично корисна) [4, с.275]. Для фазового переходу характерним є територіальне розмежування виробництва та споживання, проживання та діяльності, притаманне виникненню території, яку капіталізація перетворює на нерентабельну для будь-якої діяльності – антропоустель [4, с. 277]. Фазова криза характеризується зміщенням соціосистемної рівноваги на користь тіньових та ілюзорних проявів (боротьба за контроль, упаковку та перепродаж) [4, с. 278]. Вона відрізняється амбівалентністю, тобто водночас є кризою надлишку та браку ресурсу. Кризі фазового переходу притаманна втрата спрямованості розвитку на тлі різкого зростання інтенсивності всіх форм руху [4, с. 280]. Пік попередньої фази розвитку переважає початок наступної.

Кризовий синдром набуває ознак сукупності криз, викликаних симетричними зрушеннями соціосистеми. Це проявляється в одночасній наявності в одних регіонах кризи закінчення індустріальної доби і розквіту цієї фази в інших. У сучасних умовах спостерігається множинність криз, спричинених різними процесами, а саме – модернізаційними, індустріальними та постіндустріальними. Кризи модернізації, як окремий приклад кризового синдрому, пов'язані з незбігом принципів розвитку традиційного суспільства, що базується на циклічному життєвому ритмі та лінійному розумінні часу індустріального суспільства [4, с. 68].

Для окреслення логічного завершення цього процесу вводиться поняття «фазовий бар'єр», що розглядається як етап у формі місцевої кризи, відмінність від якої проявляється в тому, що спроби знайти вирішення звужують простір рішень і заводять суспільство у воронку, з якої вже не існує виходу.

Сутність фазового бар'єру полягає в тому, що розплачуватися за отримання нових можливостей доводиться авансом. Першими кризовими явищами, що свідчать про наближення до фазового бар'єру, є падіння народжуваності, погіршення якості освіти, кадровий голод. Намагання подолати кризи за рахунок імпорту кадрів, навпаки, призводить до послаблення цивілізаційної ідентичності [4, с. 88].

Початковими симптомами фазового бар'єру є уповільнення розвитку з подальшим нарощенням випадкових ситуацій та катастроф, які з часом перетворюються на збої економічних, політичних та соціальних механізмів. Наступний етап характеризується різким

зниженням соціальної стійкості та розгортанням трендів, несумісних з існуючою фазою [4, с. 272, 273].

Якщо бар'єр буде подолано, то може бути розпочата нова фаза. У протилежному випадку суспільство буде відкинуте назад, і тоді фазова криза інституціалізується і стане способом життя наступних поколінь.

Важливою для розуміння природи множинних кризових уражень є вказівки на те, як саме фазовий бар'єр (як межа, спричинена відсутністю необхідного простору для розвитку індустріального виробництва) генерує кризи. Так, втрата масштабів управління спричиняє локальні кризи національної державності та сприяє заміні національної держави новою структурою – державою-ринком, державою-корпорацією [4, с. 102]. Проявом кризи управління є пошук нового типу державності (як його варіант розглядається ЕС, майбутнє якого пов'язане з боротьбою трьох незалежних компонент – постіндустріальної, індустріальної та традиційної) [4, с. 106].

Така риса фазового бар'єру, як зростання кількості керуючих елементів призводить до того, що прийняття рішень та процес узгодження позицій поглинає все більше ресурсу. Система втрачає зв'язок із реальним часом і перестає функціонувати як адміністративна через невідповідність швидкості прийняття рішень вимогам системи (процеси розвиваються в одному ритмі, а система працює в іншому) [4, с. 114].

Ще одна характеристика бар'єрної кризи – уповільнення технологічного прогресу – пов'язується з: 1) погіршенням людського матеріалу; 2) втратою соціумом змістовної зв'язності. Перший фактор є наслідком як демографічних реалій (збільшення терміну життя і падінням народжуваності), так і дивергенції виробництва та споживання. Всі форми капіталу, в т.ч. людські, рушають до міст, де капіталізація є максимальною. А форми виробництва прямують туди, де капіталізація є мінімальною (де вода, земля та робоча сила найдешевші) [4, с. 300]. Другий фактор розглядається як результат змін характеру інформаційного середовища та падіння рівня освіти.

Цікаво, що глобалізація в цій концепції трактується лише як пошук виходу з індустріальної кризи – спроба проектного вирішення проблем скінченності земної кулі через оптимізацію логістики та усупільнення ресурсів (робочої сили). Її ефективність триває досить недовго. Творення єдиного ринку праці, що дозволяє розвинути країнам отримати доступ до необхідних людських ресурсів, водночас спричиняє нові кризові чинники – антропопопулі, масштаби та значущість яких можна порівняти з великим переселенням народів. Реакцією на насилля стає відповідь тероризмом. У свою чергу, боротьба з тероризмом виправдовує збільшення юридичних обмежень, які самі обмежують продуктивність капіталізму. Спостерігається «ланцюг зворотного зв'язку»: збільшення контролю та регламентації призводить до наступного етапу кризи – падіння продуктивності капіталу та кризи його ліквідності [4, с. 184].

Таким чином, аналіз наукових досліджень, у поле зору яких потрапила проблема множинності криз, свідчить про те, що змінюються не тільки наші знання, а змінам підлягає й сам об'єкт досліджень. Це означає, що кризовий синдром модернізації із практикою його зведення до певної послідовності криз має суттєві методологічні вади: 1) відсутність врахування залежності кризових процесів від явищ більш високого рівня (напр., фазових бар'єрів); 2) розуміння того, що індустріальні та постіндустріальні процеси самі по собі генерують кризові явища; 3) кризовий синдром може бути станом патології, «зависання» системи, з подальшим відтворенням кризових явищ.

Література:

1. Балацька О.Б. Політична еліта в Україні в процесі демократичної модернізації / Олена Борисівна Балацька // Грани. – 2010. – №1 (69). Січень–лютий. – С. 132–136.
2. Гэлбрейт Дж. Новое индустриальное общество: Пер. с англ. / Джон Гэлбрейт. – М.: ООО «Издательство АСТ»; ООО «Транзиткнига»; СПб.: Terra Fantastica, 2004. – 602 с. – (Philosophy).

3. Кутуев П. Сообщество ритуала модернизации: от логоса к культу / Павел Кутуев // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2007. – № 3. – С. 106–127
4. Переслегин С. Опасная бритва Оккама / Сергей Переслегин. – М.: АСТ: Астрель, СПб.: Terra Fantastica, 2011. – 664 с. – (Philosophy).
5. Хабермас Ю. Демократия. Разум. Нравственность: Московские лекции и интервью / Юрген Хабермас. – М.: АО «КАМИ» Издательский центр АКАДЕМИЯ, 1995. – 250с.
6. Штомпка П. Социология социальных изменений / Петр Штомпка / Пер. с англ.; под ред. В. А. Ядова. — М.: Аспект-Пресс, 1996. — 416 с.
7. Aklaev A. The Case of the Russian Federation Ethnopolitical Legitimacy and in the Early 1990s. Ethnic Conflict Management / Airat Aklaev // Berghof Occasional Paper. Berghof Research Center for Constructive Conflict Management. – 1996. – № 9, June. – P. 1–81.
8. Crisis and Sequences in Political Development / Ed. By L. Binder. – Princeton: Princeton University Press, 1971. – 320 p.
9. Dibia I. J. Modernization and the Crisis of Development in Africa: the Nigerian experience / Jeremian I. Dibia. – Aldershot: Ashgate, 2006. – 388 p.
10. Habermas J. Legitimation Crisis / Jurgen Habermas. – London: Heinemann Educational Books Ltd, 1973. – 164 p.
11. Sharabi H. Modernity and Islamic Revival / Hisham Sharabi // Contention. – 1992. – №2/1. – P. 127–138.
12. Strpic D. The Issues for 1999 and Paradigms for the Millenium / Dag Strpic // Politika misao. – 1998. – Vol. XXXV. – № 5. – P. 210–220.
13. Verba S. Sequences and Development / Sidney Verba / [Crises and Sequences in Political Development / Ed. By L. Binder]. – Princeton: Princeton University Press, 1971. – P. 283–316.

Шутов Роман Вікторович,
аспірант, відкритий міжнародний
університет розвитку людини «Україна»

УДК:327: [(070=379.8): 159](477)

АГЕНТИ ЗОВНІШНІХ ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ВПЛИВІВ В УКРАЇНІ: СПРОБИ ЗАГАЛЬНОГО АНАЛІЗУ

В статті здійснено огляд моделей залучення українських організацій та інституцій до співпраці з суб'єктами зовнішніх інформаційно-психологічних впливів, визначено чинники, що сприяють їх залучення в якості агентів впливу. Дослідником надані рекомендації щодо державної політики з метою утримання цих інституцій від участі в інформаційно-психологічних операціях та мінімізації негативних наслідків цієї участі для інформаційної безпеки України.

Ключові слова: інформаційний простір, державна політика, інформаційна політика, національна безпека, зовнішні інформаційно-психологічні впливи, агенти інформаційно-психологічних впливів.

В статье проведен осмотр моделей привлечения украинских организаций и институций к сотрудничеству с субъектами внешних информационно-психологических влияний, определены факторы, содействующие их привлечению в качестве агентов влияния. Исследователем предложены рекомендации касательно государственной политики с целью воздержания данных институций от участия в информационно-психологических операциях и минимизации негативных последствий такого участия для информационной безопасности Украины.